МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ISSN 978-966-493-821-8
ISSN 2226-4388
DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31

МОВОЗНАВЧИЙ ВІСНИК

Збірник наукових праць

ВИПУСК 31

Виходить 2 рази на рік
Заснований у 2006 році

ЧЕРКАСИ – 2021

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: 10.31651/2226-4388-2021-31-123-136

ГАЛУЗЬ ДОСЛІДЖЕНЬ УГОРСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ МІЖМОВНИХ КОНТАКТІВ ЗБАГАТИЛАСЯ НОВИМ ВИДАННЯМ

Барань Єлизавета. Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти. Ужгород : ТОВ «РІК-У», 2021. 312 с.

Вільмош Газдаг, доктор філософії у галузі мовознавства, доцент кафедри філології, Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
e-mail: gazdag.vilmos@kmf.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9331-2307

Юрій Чотарі, кандидат історичних наук, завідувач кафедри історії та суспільствознавства Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II
e-mail: csatary.gyorgy@kmf.org.ua
ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7265-1273

Нещодавно світ побачила монографія доцента кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II Єлизавети Барань «*Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти*», у якій в органічну єдність структуровано попередні публікації та напрацювання авторки.

Передмову до книги написав професор-емерит Наукового університету ім. Лоранда Етвеша, науковий керівник PhD дисертації авторки, добре знаний у славістичних та угорських наукових колах Андраш Золтан, який справедливо наголошує на тому, що й для україністики в Угорщині, і для українського мовознавства надзвичайну важливість мають такі закарпатські фахівці, як Єлизавета Барань, які добре володіють обома мовами та є висококваліфікованими спеціалістами (с. 11–12).

В авторській передмові Єлизавета Барань не тільки ознайомлює читача зі структурою та змістом видання, але й висловлює подяку всім колегам за цінні поради й рекомендації під час роботи над окремими темами (с. 13).

Перший розділ, структурований на кілька підрозділів, присвячений лексиці угорського походження, її місцю та значенню в українській мові. Авторка наголошує, що аналіз українсько-угорських міжмовних контактів, попри значні напрацювання місцевих, українських та угорських, лінгвістів, має чудові дослідницькі перспективи і в майбутньому, оскільки народи й надалі перебувають у тісних відносинах. Науковиця робить короткий історичний огляд співжиття угорського й слов'янських народів, зазначаючи, що початки інтенсивних мовних контактів датовані зламом IX–X століть, коли угорці осіли в Карпатському басейні. Зауважує авторка й те, що після створення угорської держави все більш інтенсивним ставав уплив угорської мови на слов'янські (с. 15–16).

У першому підрозділі Є. Барань, узявши за основу працю Євгена Тимченка «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.», дає тлумачення гунґаризмів в історичних словниках української мови. Дослідниця звертає увагу на те, що значна частина виявлених слів потрапила до української мови безпосередньо усним шляхом через західноукраїнські (переважно закарпатські) говори, однак більшість увійшла до мови-реципієнта завдяки українсько-польським та угорсько-польським контактам – за посередництва польської мови. Серед таких слів знаходимо, наприклад: *анталъ* 'бочка' (< уг. *ántalag, átalag*), *гусарка* 'вид угорського жакета, обшитого галуном', *добошъ* 'барабанщик, литаврист' (< уг. *dobos), кабатъ* 'верхній

чоловічий або жіночий одяг, каптан' (< уг. *kabát), кантарь* 'вуздечка' (< уг. *kantár*), *карвашъ* 'металевий нараменник' (< уг. *karvas*), *копенякъ* 'вид плаща з капюшоном' (< уг. *köpönyeg, kepenyeg, köpeny*), *кочъ* 'коляска' (< уг. *kocsi*), *кунтушъ* 'верхній одяг з відкидними рукавами' (< уг. *köntös*), *кучма* 'хутрова шапка' (< уг. *kucsma*), *макгерка* 'угорська шапка' (< magy. *sapka*), *надрага* 'вид чоловічих штанів – одяг священників' (< уг. *nadrág*), *палцатъ* 'палиця' (< уг. *pálca*), *чуга(й)* 'шуба' (< уг. *csuha*), *шишакъ* 'шолом, каска' (< уг. *sisak)* (с. 16–25).

У другому підрозділі досліджено гунґаризми в староукраїнських пам'ятках XIV–XVII століть. Джерелом їх виявлення слугували «*Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»* та «*Словник української мови XVI – першої половини XVII ст*.». Частина зафіксованих у цих працях слів потрапила до української мови завдяки українсько-польським та угорсько-польським міжмовним контактам – за посередництва польської мови. Це переважно економічна, політична та військова лексика: *ґермекъ, кгермекъ* 'джура, зброєносець' (< уг. *gyermek*), *гаталомъ* 'ґвалт, насильство' (< уг. *hatalom*), *годножъ* 'нижчий офіцерський чин' (< уг. *hadnagy), биршаґ* 'штраф' (< уг. *bírság*), *бирувъ* 'суддя' (< уг. *bíró), валтовати* 'викуповувати' (< уг. *vált*), *варышъ, варишъ, варошъ* 'місто' (< уг. *város*), *вицашпань* 'заступник жупана' (< уг. *vicispán*), *ґазда, казда* 'чоловік або господар' (< уг. *gazda*), *мєщерь, мєштєр* 'магістр' (< уг. *mester*), *нємишь* 'дворянин' (< уг. *nemes*), *бань* 'намісник' (< уг. *bán*), *кєзhшъ* 'поручитель' (< уг. *kezes*), *орашанє* 'городяни, міщани' (< уг. *város*), *хотар, хотаръ, хотарь* 'межа' (< уг. *határ*). Авторка доходить висновку, що щоденні мовні контакти українців та угорців найінтенсивнішими були саме на території сучасного Закарпаття, тож закономірно, що укладачі двох згаданих вище словників залучали одиниці побутової лексики, посилаючись на закарпатську пам'ятку XVI століття «Нягівські повчання». До цієї групи належать, наприклад, такі лексеми: *алдомашъ* 'могорич, пригощання' (< уг. *áldomás), бановань* 'смуток, туга' (< уг. *bán(at)*), *бетегъ, бетюгъ, бютюгъ* 'хвороба, слабість' [< уг. *beteg(ség)*], *бировань* 'міць, сила, влада' [< уг. *bír(ás)*], *бѣзентовати, бѣзеньтовати* 'свідчити, засвідчувати' (< уг. *bizonyít*), *бѣзовань* 'надія' (< уг. *bízik, bizalom*), *бѣзонъшагъ, бѣзонъшакь* 'свідок' (< уг. *bizonyság*), *бѣчеловати* 'мати, вважати (кого за що)' (< уг. *becsül*), *валастъ* 'відповідь' (< уг. *válasz*), *гамѣшно* 'фальшиво, неправдиво' (< уг. *hamis*). Знаходить Єлизавета Барань і такі випадки, коли лексема не є гунґаризмом, але потрапила до української за посередництвом угорської мови. Це, наприклад, *єршены* 'сумка, гаманець' (< уг. *erszény*), *балта* 'сокира' (< уг. *balta*), *бекейшка* 'довгий чоловічий хутряний одяг' (< уг. *bekecs*) (с. 26–32).

Об'єктом вивчення в третьому підрозділі стали гунґаризми зі «*Словаря української мови»* за редакцією Бориса Грінченка, які авторка монографії об'єднала в тематичні групи. Перед тим як розпочати класифікацію, Єлизавета Барань докладно перераховує розвідки, що стали джерелами виявлення гунґаризмів у словнику Б. Грінченка, а також звертає увагу на те, що в цій лексикографічній праці скорочена назва *Угор*. (тобто Угорщина) означає, що такі слова були поширені лише на території сучасного Закарпаття. А це свідчить і про те, що більшість гунґаризмів потрапила до української мови усним шляхом безпосередньо з угорської, а частина – опосередковано через румунські, словацькі чи польські говори. Зафіксовані у словнику Б. Грінченка гунґаризми поділено на такі тематичні групи: назви живих істот та їх органів (напр., *бендюх* 'пузо' < уг. *bendő*); назви ознак тварин (напр., *барнавий, барнастий, барнявий, барнястий* 'коричневий, бурий' < уг. *barna*); назви одягу та взуття (напр., *калап* 'капелюх' < уг. *kalap*); речі та прилади повсякденного вжитку (напр., *валів* 'корито' < уг. *vályú*); назви предметів (напр., *дараба* 'пліт із сплавного лісу' < уг. *darab*); назви властивостей і стану людини (напр., *банність* 'смуток, туга' < уг. *bánat*); назви хвороб [напр., *бетега, бетегота* 'хвороба' < уг. *beteg(ség)*]; назви дій і станів (напр., *байлувати* 'притягувати другу пару волів і штовхати вгору' < уг. *bajlódik*); назви народних повір'їв (напр., *босорканя, бусурканя* 'відьма' < уг. *boszorkány*); назви їжі та тютюнових виробів (напр., *леквар*

‘повидло (із сливи)’ < уг. *lekvár*); назви житла (напр., *салаш, салашина* ‘халупа, намет’ < уг. *szállás*); назви одиниць міри (напр., *дарабчик* ‘шматок’ < уг. *darab*); назви місць поховання (напр., *темет*ів ‘кладовище’ < уг. *temető*); назви тканин (напр., *баршан* ‘оксамитовий’ < уг. *bársony*); прислівники (напр., *гіяба, гляба* ‘неможливо, даремно’ < уг. *hiába*); інші (напр., *галдамаш, одомаш* ‘могорич’ < уг. *áldomás*) (с. 35–40).

Четвертий підрозділ присвячено функціюванню запозичень з угорської мови в українській літературі. Об’єктом дослідження авторки монографії стали передовсім твори західноукраїнських письменників зламу XIX–XX століть. Дослідниця наголошує, що домінантною тематикою творів цих митців є гуцульське село та його мешканці – люди трагічної долі, виснажені жорстокими життєвими випробуваннями. У монографії зазначено, що письменники Західної України широко послуговувалися живою народною говіркою Гуцульщини, тож до їхніх творів поряд із польськими, німецькими, молдавськими, румунськими потрапляли й угорські запозичення, стаючи органічною частиною мови західноукраїнської літератури. У цьому контексті Єлизавета Барань подає діахронний огляд історії дослідження згаданого явища, констатуючи, що на наявність угорських запозичень у галицьких говорах уперше звернув увагу науковців Еміль Балецький. Цікавим є і те спостереження, що гунґаризми, засвідчені в аналізованих літературних творах, проникли і в інші сусідні мови, зокрема словацьку, польську, сербську, хорватську, болгарську, польську, румунську та російську. Серед запропонованого дослідницею переліку натрапляємо, зокрема, на такі слова: *бана* ‘туга’ [<уг. *bán(at)*], *бізівно* ‘напевно’ (< уг. *biztos), бірувати* ‘могти’ (< уг. *bír), бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda), габи* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *гайдук* ‘гайдук’ (< уг. *hajdú*), *гляба* ‘даремно, марно’ (< уг. *hiába*), *гонвед* ‘угорська кіннота’ (< уг. *honvéd*), *ґазда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *дудурувати* ‘випирати’ (< уг. *dudorodik*), *кабата* ‘пальто’ (< уг. *kabát*), *кібзувати* ‘уявляти’ (< уг. *képzel*), *лаба(-и)* ‘нога або лапа’ (< уг. *láb*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *маржина* ‘худоба’ (< уг. *marha), паприка* ‘перець’ (< уг. *paprika*), *пугар* (< уг. *pohár*), *рунтати* ‘пошкоджувати, псувати’ (< уг. *ront*), *салаш* ‘нічліг’ (< уг. *szállás*), *хітар* ‘межа’ (< уг. *határ*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*) (с. 40–54).

У наступному підрозділі проаналізовано гунґаризми, ужиті у творах українських письменників Закарпаття XX століття. Авторка зазначає, що це питання було об’єктом вивчення як у діахронному, так і в синхронному аспектах. Єлизавета Барань ознайомлює читачів з основними віхами біографій Федора Потушняка, Івана Чендея, Петра Мідянки, а також звертає увагу на те, що після 1944 року функціювання угорської мови в адміністративній сфері на Закарпатті повністю припинилося. Засвідчені у творах трьох згаданих письменників гунґаризми дослідниця подає в алфавітному порядку у формі окремих словникових статей: *банітувати* ‘бити, скаржити кого-небудь’ (< уг. *bánt*), *бачі* ‘дядько’ (< уг. *bácsi*), *бирешити* ‘працювати найманим пастухом великої рогатої худоби’ (< уг. *béres*), *бімбовка* ‘бутон’ (< уг. *bimbó*), *бойти* ‘шкіряні шнури для прикраси’ (< уг. *bojt*), *боканчі* ‘грубі черевики’ (< уг. *bakancs*), *бокор* ‘пліт’ (< уг. *tutaj*), *бороцковий* ‘абрикосовий’ (< уг. *barack*), *босорка, босорканя* ‘відьма, чаклунка’ (< уг. *boszorkány*), *бохтар* ‘сторож’ (< уг. *bakter*), *бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda*), *вашар* ‘ярмарок’ (< уг. *vásár*), *вуйош* ‘піджак із сукна’ (< уг. *ujjas*), *габа* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *готар* ‘межа, кордон’ (< уг. *határ*), *ґазда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *ґаті* ‘штани’ (< уг. *gatya*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *йовсаг* ‘маєток, обійстя’ (< уг. *jószág*), *кабат* ‘солдатський мундир, пальто’ (< уг. *kabát*), *Карпатолйо* ‘Підкарпаття’ (< уг. *Kárpátalja*), *кочія* ‘карета’ (< magy. *kocsi*), *крумплі* ‘картопля’ (< уг. *krumpli*), *лаба* ‘ніжка’ (< уг. *láb*), *лампаш* ‘гасовий ліхтар’ (< уг. *lámpás*), *ланц* ‘ланцюг’ (< уг. *lánc*), *левенте* ‘лицар, член молодіжної організації для обов’язкової військової підготовки в гортистській Угорщині’ (< уг. *levente*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *леквар* ‘повидло, варення’ (< уг. *lekvá*r), *лугош* ‘альтанка’ (< уг. *lugas*), *марга* ‘худоба’ (< уг. *marha*), *норонч* ‘апельсин’ (< уг. *narancs*), *олгоднодь* ‘молодший лейтенант’ (< уг. *alhadnagy*), *пантлика* ‘стрічка’ (< уг. *pántlika*), *пенге* ‘грошова одиниця в Угорщині’ (< уг. *pengő*), *погар* ‘келих, чарка’ (< уг. *poh*ár), *рантовати*

‘підсмажувати в борошні або сухарях’ (< уг. *rántott*), *руд* ‘жердина, дишло’ (< уг. *rúd*), *салаш* ‘стайня’ (< уг. *szállás*), *телековий* ‘земельний’ (< уг. *telek*), *тенгериця* ‘кукурудза’ (< уг. *tengeri*), *турня* ‘вежа’ (< уг. *torony*), *Унгвар* ‘Ужгород’ (< уг. *Ungvár*), *фейгоднодь* ‘старший лейтенант’ (< уг. *főhadnagy*), *філер* ‘угорська дрібна монета’ (< уг. *fillér*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*), *цімбора* ‘друг, товариш’ (< уг. *cimbora*), *чарда* ‘корчма, шинок’ (< уг. *csárda*), *шаркань* ‘змія’ (< уг. *sárkány*), *югас* ‘вівчар’ (< уг. *juhász*). Авторка звертає увагу й на те, що серед прикладів наявні декілька слів з угорської, які за своїм первинним походженням є слов’янізмами в угорській мові, проте в аналізованих творах використані як зворотні запозичення з угорської (с. 54–69).

В останньому – п’ятому – підрозділі першої частини Є. Барань, спираючись на дослідження Еміля Балецького, торкається питання етимології закарпатських діалектизмів та зауважує, що більшість зафіксованих Е. Балецьким слів уведено до реєстру семитомного «*Етимологічного словника української мови»* (ЕСУМ). Дослідниця поставила за мету з’ясувати походження згаданих у працях Балецького слів, які не ввійшли до ЕСУМу, визначити, чи всі вони є запозиченнями з угорської мови та чи ввійшли до лексичної системи української мови. Ретельний етимологічний аналіз дав авторці підстави стверджувати, що слова *антал* ‘міра вина’*, гуляш* ‘мясна страва’, *мадяр* ‘угорець’, *ментик* ‘короткий гусарський одяг’, *палаш* ‘вид холодної зброї’, *паприка* ‘перець’, *пушта* ‘угорський степ’, *салаш* ‘халупа’, *таркач* ‘білий плямистий кінь’, *чата* ‘варта, охорона’, *шерега* ‘ряд, шеренга’ безсумнівно мають угорське походження, натомість лексеми *гайдук* ‘солдат придворної охорони, гайдук’, *добош* ‘барабанщик’, *карваш* ‘металічний наплічник’, *коч* ‘коляска’, *кунтуш (контуш)* ‘верхній одяг заможного населення’ і *шипош* ‘вид музичного рога’ засвоєні українською мовою через посередництво польської (с. 69–82).

Другий розділ монографії присвячено історії лінгвоукраїністики в Угорщині. Насамперед представлено життєвий і професійний шлях відомого і в українській лексикографії науковця Ласло Чопея, окреслено основні сфери його діяльності. Це і його робота як педагога, філолога та перекладача, й укладання підручників. Зокрема, Л. Чопей обіймав посаду російського перекладача при Раді міністрів Угорщини, а Міністерство освіти доручило йому укласти вісім підручників для руських [тобто українських. – *В. Г., Ю. Ч.*] народних шкіл. В окремому підрозділі простежена мовознавча діяльність Л. Чопея, яку, по суті, можна трактувати як початок наукового вивчення угорсько-українських міжмовних контактів. Єлизавета Барань зазначає, що в праці «*Угорські слова в рутенській мові*» Л. Чопей наводить 537 гунґаризмів, наголошуючи, що процес запозичення угорських слів у рутенській народній мові є постійним. В окремому підрозділі розкрито значення Л. Чопея як лексикографа. Однією з найважливіших його праць у цій галузі став «*Русько-мадярский словарь»,* що побачив світ 1883 року й містив 20 тисяч вокабул. Авторка монографії ознайомлює з основними мовознавчими публікаціями, присвяченими словнику Л. Чопея, а також звертає увагу на те, що в ньому угорські запозичення здебільшого позначено курсивом. У підсумковому підрозділі схарактеризовано працю Аттіли Голлоша «*Жизнь и труды Ласло Чопея»* (с. 83–95).

Звертається Єлизавета Барань і до діяльності Шандора Бонкала, ім’я якого надовго було вилучене з наукового обігу. Разом з Антонієм Годинкою та Гіядором Стрипським цей учений зробив вагомий внесок у розвиток української, зокрема закарпатської, науки. Після наведення коротких біографічних даних Шандора Бонкала, який народився в Рахові, пізніше переїхав до Будапешта, проаналізовано його напрацювання в царині української діалектології, мовознавства та літературознавства. Авторка монографії дає докладну характеристику дисертації вченого «*Описова фонетика рахівського малоруського говору*» (1910) та наголошує, що в колі зацікавлень Ш. Бонкала перебували доля гуцульського народу та його мова. Розглянуто й працю вченого «*Підкарпатська руська література і культура*» (1935), у якій підкарпатське руське письменство поділено на чотири основні епохи. Розглядаючи публікацію Ш. Бонкала «*Реформи письма наших русинів*», Єлизавета

Барань зауважує, що мовознавець, вивчаючи народнопоетичну творчість, зібрав корпус угорських запозичених лексичних елементів, який нараховує 370 лексичних одиниць, та стверджував, що кількість запозичених угорських елементів у мові руського народу сягає загалом двох тисяч (с. 96–111).

Ще одна постать, яка досягла чималих здобутків у галузі славістичних досліджень на території Угорщини, – це Гіядор Стрипський. На жаль, його наукова діяльність, подібно до Шандора Бонкала, тривалий час була маловідомою. Майбутній учений народився в родині священника, 10 років пропрацював бібліотекаром Трансільванського музею в Коложварі, а з 1910 року обіймав посаду заступника куратора етнографічної секції Національного музею в Будапешті. Коротко ознайомивши читачів із життєвим шляхом науковця, Єлизавета Барань докладно аналізує його мовознавчі праці та наголошує, що Г. Стрипський надавав великого значення тому, щоб угорські читачі краще пізнали східних сусідів. У певному розумінні саме цій меті слугував редагований ним журнал «*Україна. Огляд україно-угорських культурних і економічних зв'язків*» (видано 20 випусків). Авторка монографії слушно наголошує, що мовознавчі праці Г. Стрипського охоплюють три галузі: дослідження з топоніміки, виявлення та вивчення давніх писемних пам'яток і прикладна лінгвістика (с. 112–123).

У наступному підрозділі представлено життєвий шлях та наукову діяльність Ласло Деже. Результатом першого періоду його фахової роботи стала кандидатська дисертація «*Історія мараморoських українських говорів XVI–XVII ст.*», захищена 1956 року. Ласло Деже є автором понад 200 наукових праць, серед яких 17 монографій (три у співавторстві). Переважно в них висвітлено історію закарпатських українських говорів, досліджено лексику пам'яток XVI–XVIII ст. Єлизавета Барань докладно характеризує монографію Ласло Деже «*Очерки по истории закарпатских говоров*», друга частина якої містить аналіз мови «Нягівських Повчань на Євангеліє». Згодом словник «Нягівських Повчань» та його аналіз вийшов окремою монографією *«Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ)»* (Дебрецен, 1985). У цій монографії вже представлено у вигляді словникових статей усі слова пам'ятки – усього 2749, які дослідник розподілив у межах восьми тематичних груп. Єлизавета Барань зазначає, що перевидання повного тексту «Нягівських Повчань» пов'язане з іменем учня Ласло Деже – Іштвана Удварі. Авторка монографії з жалем констатує, що праці, які Ласло Деже дарував колегам, зберігаються в приватних бібліотеках, тож в українських книгозбірнях більшість досліджень Ласло Деже або повністю відсутні, або, у кращому разі, представлені фрагментарно. Тому цілком справедливим є рішення дослідниці подати в завершальній частині бібліографію праць Ласло Деже з українського мовознавства (с. 124–143).

Ще одна помітна особистість в історії угорської україністики – це Еміль Балецький, який, за спостереженням Є. Барань, відомий не тільки як мовознавець, але і як редактор часопису, письменник, який має твори й русинською, і російською мовами. Дослідниця простежує, що першою мовознавчою публікацією Е. Балецького стала рецензія «*Евменій Сабовъ і наша діялектологія*», а згодом учений надрукував дослідження про особливості голосного «ö» в березьких говорах, про болгаризми в місцевих говорах, статтю «Про походженя слова *оурикъ (urék)* въ донаційной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року». Авторка представляє головні висновки цих публікацій, а докладніше аналізує докторську дисертацію Е. Балецького «*Фонетика русскоъ грамматики и читанки Евменія Сабова»*, у якій висвітлено специфіку фонетики підкарпатських говорів. Другий період наукової діяльності Еміля Балецького пов'язаний із Будапештським університетом, його наукові напрацювання були опубліковані переважно на шпальтах часопису «Studia Slavica». Як зазначає Єлизавета Барань, у цей період до кола наукових зацікавлень ученого входило дослідження поширених на Закарпатті лексичних одиниць із погляду їхньої етимології. Авторка монографії вдокладнює результати статті Е. Балецького «*Венгерское kert в закарпатских украинских говорах (Из наблюдений над морфологическим оформлением венгерских имен существительных в закарпатских*

украинских говорах)», коротко характеризує інші публікації мовознавця, наприклад про вивчення етимології термінів народних страв. Окремо зупиняється Є. Барань на дослідженнях Е. Балецького, присвячених українським говорам на території сучасної Угорщини. І хоч мовознавцеві, як зазначає авторка, не вдалося підготувати словник єдиного українського населеного пункту в Угорщині, однак на цю тему він опублікував чимало статей. Згадує Єлизавета Барань і праці Е. Балецького з історії українського мовознавства, зосереджені переважно на пам'ятках XVI–XVII століть. Акцентуємо, що до кожного етапу наукової роботи Е. Балецького авторка монографії пропонує бібліографічний покажчик праць науковця (с. 144–189).

Наступний підрозділ присвячено мовознавцеві Шандору Моканю, про якого Єлизавета Барань зауважує, що хоч більшу частину життя він провів в Угорщині, але налагодив хороші стосунки з українськими лінгвістами і вважав за важливе ознайомлювати угорських колег із науковими здобутками в Україні. Показово, що фахівець родом із Тячева захистив дисертацію «*Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области*» в Тартуському університеті (Естонія). До проблеми етимології гунґаризмів в українських мараморошських говорах він звертався, працюючи в Ленінградському університеті. Дослідниця слушно зауважує, що Шандор Мокань був не тільки етимологом, а й досвідченим фонетистом. Ретельно проаналізувавши всі структурні частини дисертації Шандора Моканя, Єлизавета Барань підсумовує, що це дослідження високого наукового рівня, результати якого доцільно використовувати в діалектологічних працях сучасних учених. Крім цього, вона зазначає, що перед учнями і колегами науковця стоїть завдання систематизації та публікації наукової спадщини Шандора Моканя, адже до сьогодні у формі рукопису зберігається, до прикладу, картотека лексичного складу угорських говорів міста Тячева, а також звукописи, зафіксовані ним на території міста Тячева, смт Вишкова Хустського району. Як і в матеріалах про попередніх науковців, підрозділ про Шандора Моканя завершено докладним описом бібліографії (с. 189–198).

У наступному підрозділі Єлизавета Барань ознайомлює з біографією та науковими здобутками мовознавця, викладача, перекладача й укладача підручників Іштвана Ковтюка. Народився майбутній учений у селі Ратівці, навчався спочатку в Мукачівському педагогічному училищі, а згодом – в Ужгородському державному університеті, де здобув диплом філолога, учителя російської мови та літератури. Авторка інформує про головні результати дисертаційної праці Іштвана Ковтюка «*Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре»*, що була захищена ще 1974 року, а вперше видана лише через кілька десятиліть – у 2007 році в Ніредьгазькому інституті. Іштван Ковтюк зафіксував в ужанській угорській говірці 247 слів, які, на його думку, є українізмами. Дослідник класифікував ці лексеми на 21 тематичну групу. Статті Іштвана Ковтюка, присвячені вивченню угорсько-українських мовних контактів, увійшли до видання під назвою «*На витоках рідної мови*». Крім цього, мовознавець є автором 16 шкільних підручників, брав участь у підготовці «*Загальнокарпатського діалектологічного атласу*» та «*Порадника з угорського правопису*», а також в укладанні словників, виданих Ніредьгазьким інститутом (нині Ніредьгазький університет). Підрозділ традиційно завершується бібліографією праць ученого (с. 198–208).

Останній розділ присвячено аналізу наукової спадщини засновника кафедри української та русинської філології в Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дєрдя Бешенєї – Іштвана Удварі. Єлизавета Барань наголошує, що Іштван Удварі почав досліджувати угорські лексичні запозичення в мові бачвансько-сримських русинів ще в 1970-х роках. Результатом цієї копіткої роботи стала кандидатська дисертація «*Русинська (карпатоукраїнська) офіційна писемність в Угорщині у XVIII столітті*», захищена 1987 року. Авторка монографії представляє головні висновки цієї дисертації, а окремий підрозділ відводить діяльності Іштвана Удварі з реабілітації наукової спадщини. На початку 90-х років учений розгортає активний пошук рукописної спадщини видатних

діячів науки і культури Закарпаття, що на тривалий час була вилучена з наукового обігу, ознайомлює з нею наукову спільноту, дає їй об'єктивну оцінку. Це, зокрема, праці Антонія Годинки, Гіядора Стрипського, Андрія Бачинського, Юрій Гаврила Блажовського, Михайла Ольшавського, Івана Брадача (с. 208–226).

У третьому розділі авторка спробувала простежити історію українсько-угорського та угорсько-українського словникарства від витоків до сьогодення. Першою проаналізовано рукописну працю Василя Довговича «*Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах*» (1835 р.), у якій, за підрахунками Єлизавети Барань, зафіксовано майже 60 гунґаризмів. Далі схарактеризовано «*Русско-мадьярскій словар»* (1881) та «*Мадьярско-русскій словар»* (1922 р.) Олександра Митрака. Єлизавета Барань зазначає, що традиційно справжнім початком українсько-угорської словникової справи вважають «*Русько-мадярский словарь»* (1883 р.) Ласлова Чопея. Крім цього видання, авторка також докладно аналізує працю Е. Кубека «*Старославянскій-угорській-русскій-нѣмецкій словарь къ священному писанію»* (1906), книгу Антонія Годинки «*Русинько-мадярськый словарь глаголув. Глаголниця. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатско-русинського язика»*, а також «*Мадярсько-руський словарь»* (укладачі Е. Бокшай, Ю. Ревай, М. Бращайко), «*Угорсько-український словник*» (укладачі Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак), «*Українсько-угорський словник*» (укладач Лоранд Катона) та, зрештою, «*Базу даних українсько-угорського словника*» й «*Українсько-угорський словник*», створених у Ніредьгазькому інституті за участі вже згадуваного Іштвана Ковтюка. Дослідниця не оминає увагою й словникарську справу в Ужгородському національному університеті та Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II (с. 227–260).

У висновках Єлизавета Барань наголошує, що елементи угорського походження зафіксовані в українській мові вже в пам'ятках XVI–XVII століть, згодом вони паралельно з мовою українських закарпатських письменників потрапили в літературну мову, тож закономірно, що їх вивчення стало важливим аспектом мовознавчих досліджень, а також словникової роботи, пов'язаної з двома мовами.

Наукову обґрунтованість і ретельність монографії добре підтверджує список використаної літератури, що нараховує понад чотириста праць. У додатках авторка наводить гуцульську народну казку в записі Шандора Бонкала 1909 року та її переклад угорською мовою, а також перелік структурних частин монографії, що раніше опубліковано як окремі статті.

У підсумку можемо сказати, що українськомовна монографія Єлизавети Барань є надзвичайно важливою узагальнювальною працею як для української, так і для угорської лінгвістики. У ній представлено не тільки аналіз засвоєних у закарпатських українських говорах гунґаризмів, а й у хронологічній послідовності розкрито основні здобутки наукової спадщини дослідників, які працювали в цій галузі. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому авторка порадує нас угорськомовним варіантом цієї об'ємної праці, що дасть їй змогу посісти заслужене місце і в угорському мовознавстві. Нещодавно світ побачила монографія доцента кафедри філології Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II Єлизавети Барань «*Hungaro-Ucrainica. Угорсько-українські зв'язки: мовна інтерференція і мовознавчі контакти*», у якій в органічну єдність структуровано попередні публікації та напрацювання авторки.

Передмову до книги написав професор-емерит Наукового університету ім. Лоранда Етвеша, науковий керівник PhD дисертації авторки, добре знаний у славістичних та угорських наукових колах Андраш Золтан, який справедливо наголошує на тому, що й для україністики в Угорщині, і для українського мовознавства надзвичайну важливість мають такі закарпатські фахівці, як Єлизавета Барань, які добре володіють обома мовами та є висококваліфікованими спеціалістами (с. 11–12).

В авторській передмові Єлизавета Барань не тільки ознайомлює читача зі структурою та змістом видання, але й висловлює подяку всім колегам за цінні поради й рекомендації під час роботи над окремими темами (с. 13).

Перший розділ, структурований на кілька підрозділів, присвячений лексиці угорського походження, її місцю та значенню в українській мові. Авторка наголошує, що аналіз українсько-угорських міжмовних контактів, попри значні напрацювання місцевих, українських та угорських, лінгвістів, має чудові дослідницькі перспективи і в майбутньому, оскільки народи й надалі перебувають у тісних відносинах. Науковиця робить короткий історичний огляд співжиття угорського й слов'янських народів, зазначаючи, що початки інтенсивних мовних контактів датовані зламом IX–X століть, коли угорці осіли в Карпатському басейні. Зауважує авторка й те, що після створення угорської держави все більш інтенсивним ставав уплив угорської мови на слов'янські (с. 15–16).

У першому підрозділі Є. Барань, узявши за основу працю Євгена Тимченка «Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.», дає тлумачення гунґаризмів в історичних словниках української мови. Дослідниця звертає увагу на те, що значна частина виявлених слів потрапила до української мови безпосередньо усним шляхом через західноукраїнські (переважно закарпатські) говори, однак більшість увійшла до мови-реципієнта завдяки українсько-польським та угорсько-польським контактам – за посередництва польської мови. Серед таких слів знаходимо, наприклад: *анталъ* 'бочка' (< уг. *ántalag, átalag*), *гусарка* 'вид угорського жакета, обшитого галуном', *добошъ* 'барабанщик, литаврист' (< уг. *dobos), кабатъ* 'верхній чоловічий або жіночий одяг, каптан' (< уг. *kabát), кантарь* 'вуздечка' (< уг. *kantár*), *карвашъ* 'металевий нараменник' (< уг. *karvas*), *копенякъ* 'вид плаща з капюшоном' (< уг. *köpönyeg, kepenyeg, köpeny*), *кочъ* 'коляска' (< уг. *kocsi*), *кунтушъ* 'верхній одяг з відкидними рукавами' (< уг. *köntös*), *кучма* 'хутрова шапка' (< уг. *kucsma*), *макгерка* 'угорська шапка' (< magy. *sapka*), *надрага* 'вид чоловічих штанів – одяг священників' (< уг. *nadrág*), *палцатъ* 'палиця' (< уг. *pálca*), *чуга(й)* 'шуба' (< уг. *csuha*), *шишакъ* 'шолом, каска' (< уг. *sisak)* (с. 16–25).

У другому підрозділі досліджено гунґаризми в староукраїнських пам'ятках XIV–XVII століть. Джерелом їх виявлення слугували «*Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.»* та «*Словник української мови XVI – першої половини XVII ст.*». Частина зафіксованих у цих працях слів потрапила до української мови завдяки українсько-польським та угорсько-польським міжмовним контактам – за посередництва польської мови. Це переважно економічна, політична та військова лексика: *ґермекъ, кгермекъ* 'джура, зброєносець' (< уг. *gyermek*), *гаталомъ* 'ґвалт, насильство' (< уг. *hatalom*), *годножъ* 'нижчий офіцерський чин' (< уг. *hadnagy), биршаґ* 'штраф' (< уг. *bírság*), *бирувъ* 'суддя' (< уг. *bíró), валтовати* 'викуповувати' (< уг. *vált*), *варышъ, варишъ, варошъ* 'місто' (< уг. *város*), *вицашпань* 'заступник жупана' (< уг. *vicispán*), *ґазда, казда* 'чоловік або господар' (< уг. *gazda*), *мєщерь, мєштєр* 'магістр' (< уг. *mester*), *нємишь* 'дворянин' (< уг. *nemes*), *бань* 'намісник' (< уг. *bán*), *кєзhшъ* 'поручитель' (< уг. *kezes*), *орашанє* 'городяни, міщани' (< уг. *város*), *хотар, хотаръ, хотарь* 'межа' (< уг. *határ*). Авторка доходить висновку, що щоденні мовні контакти українців та угорців найінтенсивнішими були саме на території сучасного Закарпаття, тож закономірно, що укладачі двох згаданих вище словників залучали одиниці побутової лексики, посилаючись на закарпатську пам'ятку XVI століття «Нягівські повчання». До цієї групи належать, наприклад, такі лексеми: *алдомашъ* 'могорич, пригощання' (< уг. *áldomás), бановань* 'смуток, туга' (< уг. *bán(at)*), *бетегъ, бетюгъ, бютюгъ* 'хвороба, слабість' [< уг. *beteg(ség)*], *бировань* 'міць, сила, влада' [< уг. *bír(ás)*], *бѣзентовати, бѣзеньтовати* 'свідчити, засвідчувати' (< уг. *bizonyít*), *бѣзовань* 'надія' (< уг. *bízik, bizalom*), *бѣзонъшагъ, бѣзонъшакь* 'свідок' (< уг. *bizonyság*), *бѣчеловати* 'мати, вважати (кого за що)' (< уг. *becsül*), *валастъ* 'відповідь' (< уг. *válasz*), *гамѣшно* 'фальшиво, неправдиво' (< уг. *hamis*). Знаходить Єлизавета Барань і такі випадки, коли лексема не є гунґаризмом, але потрапила до української за посередництвом угорської мови. Це, наприклад, *єршены* 'сумка, гаманець'

(< уг. *erszény*), *балта* ‘сокира’ (< уг. *balta*), *бекейшка* ‘довгий чоловічий хутряний одяг’ (< уг. *bekecs*) (с. 26–32).

Об’єктом вивчення в третьому підрозділі стали гунґаризми зі «*Словаря української мови»* за редакцією Бориса Грінченка, які авторка монографії об’єднала в тематичні групи. Перед тим як розпочати класифікацію, Єлизавета Барань докладно перераховує розвідки, що стали джерелами виявлення гунґаризмів у словнику Б. Грінченка, а також звертає увагу на те, що в цій лексикографічній праці скорочена назва *Угор*. (тобто Угорщина) означає, що такі слова були поширені лише на території сучасного Закарпаття. А це свідчить і про те, що більшість гунґаризмів потрапила до української мови усним шляхом безпосередньо з угорської, а частина – опосередковано через румунські, словацькі чи польські говори. Зафіксовані у словнику Б. Грінченка гунґаризми поділено на такі тематичні групи: назви живих істот та їх органів (напр., *бендюх* ‘пузо’ < уг. *bendő*); назви ознак тварин (напр., *барнавий, барнастий, барнявий, барнястий* ‘коричневий, бурий’ < уг. *barna*); назви одягу та взуття (напр., *калап* ‘капелюх’ < уг. *kalap*); речі та прилади повсякденного вжитку (напр., *валів* ‘корито’ < уг. *vályú*); назви предметів (напр., *дараба* ‘пліт із сплавного лісу’ < уг. *darab*); назви властивостей і стану людини (напр., *банність* ‘смуток, туга’ < уг. *bánat*); назви хвороб [напр., *бетега, бетегота* ‘хвороба’ < уг. *beteg(ség)*]; назви дій і станів (напр., *байлувати* ‘притягувати другу пару волів і штовхати вгору’ < уг. *bajlódik*); назви народних повір’їв (напр., *босорканя, бусурканя* ‘відьма’ < уг. *boszorkány*); назви їжі та тютюнових виробів (напр., *леквар* ‘повидло (із сливи)’ < уг. *lekvár*); назви житла (напр., *салаш, салашина* ‘халупа, намет’ < уг. *szállás*); назви одиниць міри (напр., *дарабчик* ‘шматок’ < уг. *darab*); назви місць поховання (напр., *теметів* ‘кладовище’ < уг. *temető*); назви тканин (напр., *баршан* ‘оксамитовий’ < уг. *bársony*); прислівники (напр., *гіяба, гляба* ‘неможливо, даремно’ < уг. *hiába*); інші (напр., *галдамаш, одомаш* ‘могорич’ < уг. *áldomás*) (с. 35–40).

Четвертий підрозділ присвячено функціюванню запозичень з угорської мови в українській літературі. Об’єктом дослідження авторки монографії стали передовсім твори західноукраїнських письменників зламу XIX–XX століть. Дослідниця наголошує, що домінантною тематикою творів цих митців є гуцульське село та його мешканці – люди трагічної долі, виснажені жорстокими життєвими випробуваннями. У монографії зазначено, що письменники Західної України широко послуговувалися живою народною говіркою Гуцульщини, тож до їхніх творів поряд із польськими, німецькими, молдавськими, румунськими потрапляли й угорські запозичення, стаючи органічною частиною мови західноукраїнської літератури. У цьому контексті Єлизавета Барань подає діахронний огляд історії дослідження згаданого явища, констатуючи, що на наявність угорських запозичень у галицьких говорах уперше звернув увагу науковців Еміль Балецький. Цікавим є і те спостереження, що гунґаризми, засвідчені в аналізованих літературних творах, проникли і в інші сусідні мови, зокрема словацьку, польську, сербську, хорватську, болгарську, польську, румунську та російську. Серед запропонованого дослідницею переліку натрапляємо, зокрема, на такі слова: *бана* ‘туга’ [<уг. *bán(at)*], *бізівно* ‘напевно’ (< уг. *biztos), бірувати* ‘могти’ (< уг. *bír), бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda), габи* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *гайдук* ‘гайдук’ (< уг. *hajdú*), *гляба* ‘даремно, марно’ (< уг. *hiába*), *гонвед* ‘угорська кіннота’ (< уг. *honvéd*), *газда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *дудурувати* ‘випирати’ (< уг. *dudorodik*), *кабата* ‘пальто’ (< уг. *kabát*), *кібзувати* ‘уявляти’ (< уг. *képzel*), *лаба(-и)* ‘нога або лапа’ (< уг. *láb*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *маржина* ‘худоба’ (< уг. *marha), паприка* ‘перець’ (< уг. *paprika*), *пугар* (< уг. *pohár*), *рунтати* ‘пошкоджувати, псувати’ (< уг. *ront*), *салаш* ‘нічліг’ (< уг. *szállás*), *хітар* ‘межа’ (< уг. *határ*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*) (с. 40–54).

У наступному підрозділі проаналізовано гунґаризми, ужиті у творах українських письменників Закарпаття XX століття. Авторка зазначає, що це питання було об’єктом вивчення як у діахронному, так і в синхронному аспектах. Єлизавета Барань ознайомлює читачів з основними віхами біографій Федора Потушняка, Івана Чендея, Петра Мідянки, а

також звертає увагу на те, що після 1944 року функціювання угорської мови в адміністративній сфері на Закарпатті повністю припинилося. Засвідчені у творах трьох згаданих письменників гунґаризми дослідниця подає в алфавітному порядку у формі окремих словникових статей: *банітувати* ‘бити, скаржити кого-небудь’ (< уг. *bánt*), *бачі* ‘дядько’ (< уг. *bácsi*), *бирешити* ‘працювати найманим пастухом великої рогатої худоби’ (< уг. *béres*), *бімбовка* ‘бутон’ (< уг. *bimbó*), *бойти* ‘шкіряні шнури для прикраси’ (< уг. *bojt*), *боканчі* ‘грубі черевики’ (< уг. *bakancs*), *бокор* ‘пліт’ (< уг. *tutaj*), *бороцковий* ‘абрикосовий’ (< уг. *barack*), *босорка, босорканя* ‘відьма, чаклунка’ (< уг. *boszorkány*), *бохтар* ‘сторож’ (< уг. *bakter*), *бунда* ‘шуба’ (< уг. *bunda*), *вашар* ‘ярмарок’ (< уг. *vásár*), *вуйош* ‘піджак із сукна’ (< уг. *ujjas*), *габа* ‘хвиля’ (< уг. *hab*), *готар* ‘межа, кордон’ (< уг. *határ*), *ґазда* ‘господар’ (< уг. *gazda*), *ґаті* ‘штани’ (< уг. *gatya*), *дараба* ‘пліт’ (< уг. *darab*), *йовсаг* ‘маєток, обійстя’ (< уг. *jószág*), *кабат* ‘солдатський мундир, пальто’ (< уг. *kabát*), *Карпатолйо* ‘Підкарпаття’ (< уг. *Kárpátalja*), *кочія* ‘карета’ (< magy. *kocsi*), *крумплі* ‘картопля’ (< уг. *krumpli*), *лаба* ‘ніжка’ (< уг. *láb*), *лампаш* ‘гасовий ліхтар’ (< уг. *lámpás*), *ланц* ‘ланцюг’ (< уг. *lánc*), *левенте* ‘лицар, член молодіжної організації для обов’язкової військової підготовки в гортистській Угорщині’ (< уг. *levente*), *легінь* ‘парубок’ (< уг. *legény*), *леквар* ‘повидло, варення’ (< уг. *lekvár*), *лугош* ‘альтанка’ (< уг. *lugas*), *марга* ‘худоба’ (< уг. *marha*), *норонч* ‘апельсин’ (< уг. *narancs*), *олгоднодь* ‘молодший лейтенант’ (< уг. *alhadnagy*), *пантлика* ‘стрічка’ (< уг. *pántlika*), *пенге* ‘грошова одиниця в Угорщині’ (< уг. *pengő*), *погар* ‘келих, чарка’ (< уг. *pohár*), *рантовати* ‘підсмажувати в борошні або сухарях’ (< уг. *rántott*), *руд* ‘жердина, дишло’ (< уг. *rúd*), *салаш* ‘стайня’ (< уг. *szállás*), *телековий* ‘земельний’ (< уг. *telek*), *тенгериця* ‘кукурудза’ (< уг. *tengeri*), *турня* ‘вежа’ (< уг. *torony*), *Унгвар* ‘Ужгород’ (< уг. *Ungvár*), *фейгоднодь* ‘старший лейтенант’ (< уг. *főhadnagy*), *філер* ‘угорська дрібна монета’ (< уг. *fillér*), *хосен* ‘користь’ (< уг. *haszon*), *цімбора* ‘друг, товариш’ (< уг. *cimbora*), *чарда* ‘корчма, шинок’ (< уг. *csárda*), *шаркань* ‘змія’ (< уг. *sárkány*), *югас* ‘вівчар’ (< уг. *juhász*). Авторка звертає увагу й на те, що серед прикладів наявні декілька слів з угорської, які за своїм первинним походженням є слов’янізмами в угорській мові, проте в аналізованих творах використані як зворотні запозичення з угорської (с. 54–69).

В останньому – п’ятому – підрозділі першої частини Є. Барань, спираючись на дослідження Еміля Балецького, торкається питання етимології закарпатських діалектизмів та зауважує, що більшість зафіксованих Е. Балецьким слів уведено до реєстру семитомного «*Етимологічного словника української мови»* (ЕСУМ). Дослідниця поставила за мету з’ясувати походження згаданих у працях Балецького слів, які не ввійшли до ЕСУМу, визначити, чи всі вони є запозиченнями з угорської мови та чи ввійшли до лексичної системи української мови. Ретельний етимологічний аналіз дав авторці підстави стверджувати, що слова *антал* ‘міра вина’*, гуляш* ‘м’ясна страва’, *мадяр* ‘угорець’, *ментик* ‘короткий гусарський одяг’, *палаш* ‘вид холодної зброї’, *паприка* ‘перець’, *пушта* ‘угорський степ’, *салаш* ‘халупа’, *таркач* ‘білий плямистий кінь’, *чата* ‘варта, охорона’, *шерега* ‘ряд, шеренга’ безсумнівно мають угорське походження, натомість лексеми *гайдук* ‘солдат придворної охорони, гайдук’, *добош* ‘барабанщик’, *карваш* ‘металічний наплічник’, *коч* ‘коляска’, *кунтуш (контуш)* ‘верхній одяг заможного населення’ і *шипош* ‘вид музичного рога’ засвоєні українською мовою через посередництво польської (с. 69–82).

Другий розділ монографії присвячено історії лінгвоукраїністики в Угорщині. Насамперед представлено життєвий і професійний шлях відомого і в українській лексикографії науковця Ласло Чопея, окреслено основні сфери його діяльності. Це і його робота як педагога, філолога та перекладача, й укладання підручників. Зокрема, Л. Чопей обіймав посаду російського перекладача при Раді міністрів Угорщини, а Міністерство освіти доручило йому укласти вісім підручників для руських [тобто українських. – *В. Г., Ю. Ч.*] народних шкіл. В окремому підрозділі простежена мовознавча діяльність Л. Чопея, яку, по суті, можна трактувати як початок наукового вивчення угорсько-українських

міжмовних контактів. Єлизавета Барань зазначає, що в праці «*Угорські слова в рутенській мові*» Л. Чопей наводить 537 гунґаризмів, наголошуючи, що процес запозичення угорських слів у рутенській народній мові є постійним. В окремому підрозділі розкрито значення Л. Чопея як лексикографа. Однією з найважливіших його праць у цій галузі став «*Руско-мадярский словарь»,* що побачив світ 1883 року й містив 20 тисяч вокабул. Авторка монографії ознайомлює з основними мовознавчими публікаціями, присвяченими словнику Л. Чопея, а також звертає увагу на те, що в ньому угорські запозичення здебільшого позначено курсивом. У підсумковому підрозділі схарактеризовано працю Аттіли Голлоша «*Жизнь и труды Ласло Чопея»* (с. 83–95).

Звертається Єлизавета Барань і до діяльності Шандора Бонкала, ім'я якого надовго було вилучене з наукового обігу. Разом з Антонієм Годинкою та Гіядором Стрипським цей учений зробив вагомий внесок у розвиток української, зокрема закарпатської, науки. Після наведення коротких біографічних даних Шандора Бонкала, який народився в Рахові, пізніше переїхав до Будапешта, проаналізовано його напрацювання в царині української діалектології, мовознавства та літературознавства. Авторка монографії дає докладну характеристику дисертації вченого «*Описова фонетика рахівського малоруського говору*» (1910) та наголошує, що в колі зацікавлень Ш. Бонкала перебували доля гуцульського народу та його мова. Розглянуто й працю вченого «*Підкарпатська руська література і культура*» (1935), у якій підкарпатське руське письменство поділено на чотири основні епохи. Розглядаючи публікацію Ш. Бонкала «*Реформи письма наших русинів*», Єлизавета Барань зауважує, що мовознавець, вивчаючи народнопоетичну творчість, зібрав корпус угорських запозичених лексичних елементів, який нараховує 370 лексичних одиниць, та стверджував, що кількість запозичених угорських елементів у мові руського народу сягає загалом двох тисяч (с. 96–111).

Ще одна постать, яка досягла чималих здобутків у галузі славістичних досліджень на території Угорщини, – це Гіядор Стрипський. На жаль, його наукова діяльність, подібно до Шандора Бонкала, тривалий час була маловідомою. Майбутній учений народився в родині священника, 10 років пропрацював бібліотекаром Трансільванського музею в Коложварі, а з 1910 року обіймав посаду заступника куратора етнографічної секції Національного музею в Будапешті. Коротко ознайомивши читачів із життєвим шляхом науковця, Єлизавета Барань докладно аналізує його мовознавчі праці та наголошує, що Г. Стрипський надавав великого значення тому, щоб угорські читачі краще пізнали східних сусідів. У певному розумінні саме цій меті слугував редагований ним журнал «*Україна. Огляд україно-угорських культурних і економічних зв'язків*» (видано 20 випусків). Авторка монографії слушно наголошує, що мовознавчі праці Г. Стрипського охоплюють три галузі: дослідження з топоніміки, виявлення та вивчення давніх писемних пам'яток і прикладна лінгвістика (с. 112–123).

У наступному підрозділі представлено життєвий шлях та наукову діяльність Ласло Деже. Результатом першого періоду його фахової роботи стала кандидатська дисертація «*Історія мараморoських українських говорів XVI–XVII ст.*», захищена 1956 року. Ласло Деже є автором понад 200 наукових праць, серед яких 17 монографій (три у співавторстві). Переважно в них висвітлено історію закарпатських українських говорів, досліджено лексику пам'яток XVI–XVIII ст. Єлизавета Барань докладно характеризує монографію Ласло Деже «*Очерки по истории закарпатских говоров*», друга частина якої містить аналіз мови «Нягівських Повчань на Євангеліє». Згодом словник «Нягівських Повчань» та його аналіз вийшов окремою монографією *«Украинская лексика сер. XVI века: Няговские поучения (Словарь и анализ)»* (Дебрецен, 1985). У цій монографії вже представлено у вигляді словникових статей усі слова пам'ятки – усього 2749, які дослідник розподілив у межах восьми тематичних груп. Єлизавета Барань зазначає, що перевидання повного тексту «Нягівських Повчань» пов'язане з іменем учня Ласло Деже – Іштвана Удварі. Авторка монографії з жалем констатує, що праці, які Ласло Деже дарував колегам, зберігаються в приватних бібліотеках, тож в українських книгозбірнях більшість

досліджень Ласло Деже або повністю відсутні, або, у кращому разі, представлені фрагментарно. Тому цілком справедливим є рішення дослідниці подати в завершальній частині бібліографію праць Ласло Деже з українського мовознавства (с. 124–143).

Ще одна помітна особистість в історії угорської україністики – це Еміль Балецький, який, за спостереженням Є. Барань, відомий не тільки як мовознавець, але і як редактор часопису, письменник, який має твори й русинською, і російською мовами. Дослідниця простежує, що першою мовознавчою публікацією Е. Балецького стала рецензія «*Евменій Сабовъ і наша діялектологія*», а згодом учений надрукував дослідження про особливості голосного «ö» в березьких говорах, про болгаризми в місцевих говорах, статтю «Про походженя слова *оурикъ (urék)* въ донаційной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року». Авторка представляє головні висновки цих публікацій, а докладніше аналізує докторську дисертацію Е. Балецького «*Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова»,* у якій висвітлено специфіку фонетики підкарпатських говорів. Другий період наукової діяльності Еміля Балецького пов'язаний із Будапештським університетом, його наукові напрацювання були опубліковані переважно на шпальтах часопису «Studia Slavica». Як зазначає Єлизавета Барань, у цей період до кола наукових зацікавлень ученого входило дослідження поширених на Закарпатті лексичних одиниць із погляду їхньої етимології. Авторка монографії вдокладнює результати статті Е. Балецького «*Венгерское kert в закарпатских украинских говорах (Из наблюдений над морфологическим оформлением венгерских имен существительных в закарпатских украинских говорах*)», коротко характеризує інші публікації мовознавця, наприклад про вивчення етимології термінів народних страв. Окремо зупиняється Є. Барань на дослідженнях Е. Балецького, присвячених українським говорам на території сучасної Угорщини. І хоч мовознавцеві, як зазначає авторка, не вдалося підготувати словник єдиного українського населеного пункту в Угорщині, однак на цю тему він опублікував чимало статей. Згадує Єлизавета Барань і праці Е. Балецького з історії українського мовознавства, зосереджені переважно на пам'ятках XVI–XVII століть. Акцентуємо, що до кожного етапу наукової роботи Е. Балецького авторка монографії пропонує бібліографічний покажчик праць науковця (с. 144–189).

Наступний підрозділ присвячено мовознавцеві Шандору Моканю, про якого Єлизавета Барань зауважує, що хоч більшу частину життя він провів в Угорщині, але налагодив хороші стосунки з українськими лінгвістами і вважав за важливе ознайомлювати угорських колег із науковими здобутками в Україні. Показово, що фахівець родом із Тячева захистив дисертацію «*Венгерские заимствования в мараморошском украинском диалекте Закарпатской области*» в Тартуському університеті (Естонія). До проблеми етимології гунґаризмів в українських мараморських говорах він звертався, працюючи в Ленінградському університеті. Дослідниця слушно зауважує, що Шандор Мокань був не тільки етимологом, а й досвідченим фонетистом. Ретельно проаналізувавши всі структурні частини дисертації Шандора Моканя, Єлизавета Барань підсумовує, що це дослідження високого наукового рівня, результати якого доцільно використовувати в діалектологічних працях сучасних учених. Крім цього, вона зазначає, що перед учнями і колегами науковця стоїть завдання систематизації та публікації наукової спадщини Шандора Моканя, адже до сьогодні у формі рукопису зберігається, до прикладу, картотека лексичного складу угорських говорів міста Тячева, а також звукописи, зафіксовані ним на території міста Тячева, смт Вишкова Хустського району. Як і в матеріалах про попередніх науковців, підрозділ про Шандора Моканя завершено докладним описом бібліографії (с. 189–198).

У наступному підрозділі Єлизавета Барань ознайомлює з біографією та науковими здобутками мовознавця, викладача, перекладача й укладача підручників Іштвана Ковтюка. Народився майбутній учений у селі Ратівці, навчався спочатку в Мукачівському педагогічному училищі, а згодом – в Ужгородському державному університеті, де здобув диплом філолога, учителя російської мови та літератури. Авторка інформує про головні

результати дисертаційної праці Іштвана Ковтюка «*Украинские заимствования в ужанском венгерском говоре*», що була захищена ще 1974 року, а вперше видана лише через кілька десятиліть – у 2007 році в Ніредьгазькому інституті. Іштван Ковтюк зафіксував в ужанській угорській говірці 247 слів, які, на його думку, є українізмами. Дослідник класифікував ці лексеми на 21 тематичну групу. Статті Іштвана Ковтюка, присвячені вивченню угорсько-українських мовних контактів, увійшли до видання під назвою «*На витоках рідної мови*». Крім цього, мовознавець є автором 16 шкільних підручників, брав участь у підготовці «*Загальнокарпатського діалектологічного атласу*» та «*Порадника з угорського правопису*», а також в укладанні словників, виданих Ніредьгазьким інститутом (нині Ніредьгазький університет). Підрозділ традиційно завершується бібліографією праць ученого (с. 198–208).

Останній розділ присвячено аналізу наукової спадщини засновника кафедри української та русинської філології в Ніредьгазькому педагогічному інституті ім. Дєрдя Бешенєї – Іштвана Удварі. Єлизавета Барань наголошує, що Іштван Удварі почав досліджувати угорські лексичні запозичення в мові бачвансько-сримських русинів ще в 1970-х роках. Результатом цієї копіткої роботи стала кандидатська дисертація «*Русинська (карпатоукраїнська) офіційна писемність в Угорщині у XVIII столітті*», захищена 1987 року. Авторка монографії представляє головні висновки цієї дисертації, а окремий підрозділ відводить діяльності Іштвана Удварі з реабілітації наукової спадщини. На початку 90-х років учений розгортає активний пошук рукописної спадщини видатних діячів науки і культури Закарпаття, що на тривалий час була вилучена з наукового обігу, ознайомлює з нею наукову спільноту, дає їй об'єктивну оцінку. Це, зокрема, праці Антонія Годинки, Гіядора Стрипського, Андрія Бачинського, Юрій Гаврила Блажовського, Михайла Ольшавського, Івана Брадача (с. 208–226).

У третьому розділі авторка спробувала простежити історію українсько-угорського та угорсько-українського словникарства від витоків до сьогодення. Першою проаналізовано рукописну працю Василя Довговича «*Про слова, які звучанням або ж і значенням подібні в угорській та руській мовах*» (1835 р.), у якій, за підрахунками Єлизавети Барань, зафіксовано майже 60 гунгаризмів. Далі схарактеризовано «*Русско-мадьярскій словар»* (1881) та «*Мадьярско-русскій словар»* (1922 р.) Олександра Митрака. Єлизавета Барань зазначає, що традиційно справжнім початком українсько-угорської словникової справи вважають «*Русько-мадярский словарь»* (1883 р.) Ласлова Чопея. Крім цього видання, авторка також докладно аналізує працю Е. Кубека «*Старославянскій-угорській-русскій-нѣмецкій словарь къ священному писанію»* (1906), книгу Антонія Годинки «*Русинько-мадярськый словарь глаголув. Глаголниця. Сбирка всѣхъ глаголовъ пудкарпатьско-русинського язика»*, а також «*Мадярсько-руський словарь»* (укладачі Е. Бокшай, Ю. Ревай, М. Бращайко), «*Угорсько-український словник*» (укладачі Павло Чучка, Олександр Рот, Юрій Сак), «*Українсько-угорський словник*» (укладач Лоранд Катона) та, зрештою, «*Базу даних українсько-угорського словника*» й «*Українсько-угорський словник*», створених у Ніредьгазькому інституті за участі вже згадуваного Іштвана Ковтюка. Дослідниця не оминає увагою й словникарську справу в Ужгородському національному університеті та Закарпатському угорському інституті ім. Ф. Ракоці II (с. 227–260).

У висновках Єлизавета Барань наголошує, що елементи угорського походження зафіксовані в українській мові вже в пам'ятках XVI–XVII століть, згодом вони паралельно з мовою українських закарпатських письменників потрапили в літературну мову, тож закономірно, що їх вивчення стало важливим аспектом мовознавчих досліджень, а також словникової роботи, пов'язаної з двома мовами.

Наукову обґрунтованість і ретельність монографії добре підтверджує список використаної літератури, що нараховує понад чотириста праць. У додатках авторка наводить гуцульську народну казку в записі Шандора Бонкала 1909 року та її переклад угорською мовою, а також перелік структурних частин монографії, що раніше опубліковано як окремі статті.

У підсумку можемо сказати, що українськомовна монографія Єлизавети Барань є надзвичайно важливою узагальнювальною працею як для української, так і для угорської лінгвістики. У ній представлено не тільки аналіз засвоєних у закарпатських українських говорах гунґаризмів, а й у хронологічній послідовності розкрито основні здобутки наукової спадщини дослідників, які працювали в цій галузі. Сподіваємося, що в недалекому майбутньому авторка порадує нас угорськомовним варіантом цієї об'ємної праці, що дасть їй змогу посісти заслужене місце і в угорському мовознавстві.

Надійшла до редакції 12.07.21
Прийнято до друку 02.09.21